

Γ. Δ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗ
ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

**ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΤΩΝ «ΒΑΡΒΑΡΙΚΟΥ» ΤΥΠΟΥ ΚΡΑΤΩΝ
ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ**

Γ.Δ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ «ΒΑΡΒΑΡΙΚΟΥ» ΤΥΠΟΥ ΚΡΑΤΩΝ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

«Βαρβαρικού» τύπου ονομάζουμε τά κράτη ή τά βασιλεία τῶν βαρβάρων¹, ὅπως τά ἀποκαλοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, γιά νά τά ἀντιδιαστρίλουν ἀπό τίς πόλεις-κράτη μέ τή διαφορετική ὀργανωτική δομή καί κοινωνικοπολιτική λειτουργία. Κύριο χαρακτηριστικό τους εἶναι ἡ ἱεραρχική διαμόρφωση τῆς ἐξουσίας, δηλαδή ἡ αὐτονομία τῶν κέντρων δύναμης, ἐπιρροῆς καί καταναγκασμοῦ ἀπό τό κοινωνικό σύνολο.

1. Ὑπό τήν ἔννοια αὐτή πρότυπο «βαρβαρικού» τύπου κράτους εἶναι ἡ Περσία· εἶναι ὅμως καί τό κράτος τοῦ Φιλίππου ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀφοῦ στηρίζεται στήν ἀρχή τῆς αὐτονομίας τῆς ἐξουσίας, ὅπως ἀκριβῶς καί τά ἀνατολικά «βαρβαρικά» κράτη². Δέν θεωρεῖται ὅμως «βαρβαρικού» τύπου τό κράτος τῶν Καρχηδονίων, καί ἀσφαλῶς ὄχι ἡ τυραννία πού συναντιέται στήν πόλη-κράτος, παρόλο πού ἡ δομή τῆς ἐξουσίας στό τελευταῖο αὐτό πολιτικό σύστημα ἀντιστρατεύεται τήν ἀρχή τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας τῶν πολιτῶν. Ἡ διαφορά, ὅπως θά δοῦμε, ἔγκειται στό ὅτι ἡ τυραννία ἐγκαθιδρύεται καί λειτουργεῖ στά πλαίσια ἑνός κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, ὅπου ἡ *πολιτική αὐτοκυβέρνηση* ἀποτελεῖ «αἶτημα» ἢ ἀνάλογα «τρόπο ζωῆς», ἐνῶ στό «βαρβαρικού» τύπου κράτος ὁ πολιτικός αὐτοκαθορισμός τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς εἶναι ἀνέφικτος καί συνεπῶς ἀδιανόητος.

1. Βλ. μεταξύ ἄλλων Ἀριστοτέλη, *Πολιτικά*, 1285a, 18-20 «...ἄλλο μοναρχίας εἶδος ...εἰσὶ βασιλείαι τῶν βαρβάρων».

2. Ἡ ἔννοια τοῦ «βαρβαρικού» τύπου κράτους ἀνάγεται στήν αὐτονομία τῆς ἐξουσίας ἀπό τό κοινωνικό σύνολο. Διαφορετικό εἶναι τό πρόβλημα τῆς ἐσωτερικῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ὀργάνωσης ἑνός ἐξουσιαστικά αὐτόνομου κράτους. Ἡ Μακεδονία τοῦ Φιλίππου ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου χαρακτηρίζεται ὡς «βαρβαρικού» τύπου κράτος στό μέτρο πού ἡ δομή καί ἡ λειτουργία τῆς ἐξουσίας βασίζεται στήν ἀρχή τῆς αὐτονομίας. Διαφέρει ὅμως οὐσιαστικά ὡς πρὸς τήν ἐσωτερική ὀργάνωση τῆς κοινωνίας καί τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας ἀπό τό Περσικό κράτος. Τό τελευταῖο αὐτό πρόβλημα δέν φαίνεται νά ἀπασχόλησε τόν Ἀριστοτέλη.

Στήν πραγματικότητα όμως, αναγνωρίζει ο Σταγειρίτης, ή δυνατότητα ή ανάλογα ή προσδοκία για πολιτικό αυτοκαθορισμό τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων ποικίλλει, ὡς πρὸς τό ποσοτικό καί ποιοτικό της περιεχόμενο, τόσο χωροχρονικά ὅσο καί σέ μιά δοσμένη χρονική στιγμή, στά πλαίσια ἑνός κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, δηλαδή ἀνάμεσα στά διάφορα κοινωνικά στρώματα ἢ τάξεις. Τό γεγονός αὐτό μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἀπό τό ὅτι ὑπό διαφορετικές ἱστορικές στιγμές ἢ οἰκονομικοκοινωνικές καταστάσεις, διαφορετικά εἶναι τά προβλήματα καί συνεπῶς οἱ ἐπιλογές τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων σέ μιά κοινωνία.

Σέ γενικές γραμμές, τό αὐτοπροσδιοριστικό αἶτημα παρουσιάζει δύο κύριες ἐκδηλώσεις: Ἡ μιά βασίζεται κατ' ἀποκλειστικό ἢ κύριο λόγο στήν ἐπιδίωξη μιᾶς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς αὐτονομίας, ἢ ἀλλοιῶς στήν ἀτομικοκοινωνική καί οἰκονομική ἐλευθερία. Πρόκειται γιά μιά ἐλευθερία πού ἀντιπαραβάλλεται ἄμεσα μέ τή δουλεία καί γι' αὐτό τό αἶτημα γιά οἰκονομική αὐτάρκεια φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποδεδειγμένο ἀπό κάθε μορφή ἐξαρτημένης ἐργασίας ἀπό ἰδιώτη καί ἴσως ἀπό ἓνα μὴ αὐτοκυβερνώμενο κράτος³. Ἡ ἄλλη διάσταση τοῦ αἰτήματος γιά αὐτοκαθορισμό, ἀναφέρεται στήν πολιτική ἐξουσία, στή δυνατότητα δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου νά μετέχει ἄμεσα καί συλλογικά⁴ στήν πολιτική διαδικασία γιά τή διαχείριση τῶν κοινῶν ἀλλά καί τήν ὀργάνωση καί τήν ἄσκηση τῆς κατασταλτικῆς ἀρμοδιότητος τῆς ἐξουσίας. Πρέπει ὥστόσο νά σημειωθεῖ ὅτι σέ ἓνα προχωρημένο στάδιο, ἡ πολιτική συμμετοχή στό ἐπίπεδο τῆς αὐτοκυβέρνησης δέν ἀποβλέπει μόνο στήν ἀπαλλαγὴ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν πολιτικό ἑτεροκαθορισμό πού ἐπιχειρεῖται νά τοῦ ἐπιβληθεῖ· ἱκανοποιεῖ συγχρόνως τήν ἀνάγκη πού γεννάει ἡ μεταβολή τῆς ἐνασχόλησης μέ τήν πολιτική σέ ἀλλώσιμο ἀγαθό. Γι' αὐτό καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ αἰτήματος γιά

3. Βλ. τό βιβλίό μας *La théorie des révolutions chez Aristote*. Ed. Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Col. Bibliothèque de Philosophie du Droit, Paris, 1978, σελ. 81 ἐπ.· Pohlenz M., *La liberté grecque*, Paris, Payot (μετάφρ. ἀπό τὰ Γερμανικά ἀπό J. Coffinet), 1956. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται ὅτι ἀποδέχεται τή θεμελιώδη, γιά τόν ἀρχαῖο Ἕλληνα αὐτή ἀπόψη. Ὅταν πρόκειται νά προτείνει τή λήψη μέτρων «γιά νά ἀπαλλαγεῖ ὁ λαός ἀπό τήν ἀνέχεια» καί «νά καταστήσει τήν εὐημερία του διαρκῆ», ἀναζητεῖ μιά λύση πού θά ἐξασφαλίζει συγχρόνως τήν ὑλική του αὐτονομία καί τήν ἀνεξαρτησία του στόν τομέα τῆς ἐξαρτημένης ἐργασίας. (Βλ. *Πολιτικά*, 1320a, 28-40). Γιά μιά συνολική θεώρηση τῆς ἐλευθερίας ἀλλά καί γιά τίς ἐπιμέρους ἐκδηλώσεις της βλ. Κ.Ι. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, Παπαζήσης, Ἀθήναι, 1978, 3η ἐκδοση, σελ. 189-204. Βλ. ἐπίσης Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ, *Οἱ μῦθοι τῆς ἐλευθερίας*, Ἀθήνα, 1977, σελ. 51 ἐπ.

4. Γίνεται ἀντιδιαστολή ἀπό τό σύστημα τῆς ἀντιπροσώπευσης, πού ἡ ἀρχαία ἑλληνική σκέψη τοποθετεῖ σαφῶς στήν κατηγορία τῶν ὀλιγαρχικῶν ἢ καί τῶν μοναρχικῶν πολιτευμάτων.

πολιτική αυτονομία, όταν εμφανίζεται στην ιστορία, προϋποθέτει όπωσδήποτε την προήγηση της ατομικοκοινωνικής και οικονομικής αυτονομίας. Την ακολουθεί όμως σπάνια, γιατί σπάνια ολοκληρώνονται οι προϋποθέσεις που κάνουν δυνατή την ανάπτυξη της ανάγκης για πολιτική αυτοκυβέρνηση και τη διαμόρφωση της εικόνας του πολιτικού αγαθού.

Ἡ «ἐπιλογή» ἀνάμεσα στίς παραπάνω δύο κύριες ἐκδηλώσεις αυτοκαθορισμοῦ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς στήν κοινωνία ἔχει θεμελιακή σημασία γιά τή δομή καί τή λειτουργία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ὄταν καί σέ ὅση ἔκταση κυριαρχεῖ στά εὐρύτερα κοινωνικά στρώματα ἡ διάσταση τῆς ἀτομικῆς καί κοινωνικῆς ἐλευθερίας, ἡ πολιτική ἐξουσία ἐμφανίζεται ἀνάλογα διαφοροποιημένη, ἐπικρατεῖ δηλαδή ἡ ἀρχή τῆς αὐτονομίας τῆς ἐξουσίας. Καί ἀντιστοιχα, ἡ υἱοθέτηση τῆς ἰδέας τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ὑπό εὐρεία ἔννοια συνεπάγεται ὑποχρεωτικά τήν πολιτική αὐτονομία ἢ αὐτοκυβέρνηση τῶν μελῶν τῆς κοινωνικῆς τάξης ἢ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

Στό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος ἡ δομή καί ἡ λειτουργία τῆς ἐξουσίας βασίζονται στήν ἀρχή τῆς αὐτονομίας, πράγμα πού σημαίνει ὅτι στίς ἐπιλογές τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἢ «τάξεων» τῆς Ἐπικράτειας, κύριο, ἂν ὄχι μοναδικό πρόβλημα ἀποτελεῖ ἡ προσωπική καί κοινωνική ἀσφάλεια καί αὐτονομία ἀπέναντι στίς ἐπεμβάσεις τῶν κυρίαρχων κοινωνικῶν δυνάμεων καί τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἡ πολιτική διάσταση τοῦ αἰτήματος τῆς αὐτονομίας εἶναι ἀνύπαρκτη, ἐκτός ἀπό ὀρισμένες τοπικές ἐκδηλώσεις χωρίς εὐρύτερη σημασία⁵. Γι' αὐτό καί στά πολιτικά κείμενα τῆς ἀρχαίας γραμματολογίας δέν γίνεται πουθενά λόγος γι' αὐτήν⁶.

Ὁ Ἀριστοτέλης συνέλαβε καί ἀπέδωσε μέ σπάνια καθαρότητα τό πρόβλημα τῆς αὐτονομίας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τό ἀντιπαρέβαλε μέ τήν πολιτική αὐτονομία τῆς κοινωνικῆς τάξης ἢ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἀλλά καί μέ τή δομή καί λειτουργία τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας στήν τυραννοκρατούμενη πόλη-κράτος.

Κεντρική ἰδέα τῆς σύγκρισης αὐτῆς εἶναι ἡ ποιοτική καί ποσοτική διάσταση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πού γίνεται δεκτή ὡς αἶτημα ἢ πού βιώνεται σέ κάθε περίπτωση. Ὁ πολίτης, γράφει ὁ Ἀριστοτέλης, μετέχει

5. Δέν ἐντάσσονται σ' αὐτήν τήν κατηγορία οἱ ἑλληνικές πόλεις πού διατήρησαν τήν παράδοση τῆς αὐτοκυβέρνησης μέ τή μορφή πιά τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, στά πλαίσια τῶν Ἑλληνιστικῶν βασιλείων.

6. Ὁ περίφημος διάλογος γιά τόν καλύτερο τρόπο διακυβέρνησης πού ἀποδίδει ὁ Ἡρόδοτος (*Ἱστορίαι*, III, 80-83) στούς Πέρσες βασιλικούς ἄνδρες εἶναι ἀναμφίβολα ξένος καί πρὸς τήν πραγματικότητα τῆς «βαρβαρικῆς» αὐτῆς χώρας καί πρὸς τήν ἰδεολογία τῶν κρατούντων.

ἄμεσα σ' ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἐξουσίας στήν αὐτοκυβερνώμενη πόλη⁷. Πρόβλημα συνεπῶς εἶναι πῶς θά χαρακτηριστεῖ τό ἄτομο πού δέν μετέχει στήν πολιτική αὐτονομία, ὅπως λ.χ. ὁ θήτης στήν ὀλιγαρχία ἢ ὁ «ὑπήκοος» στό πολιτικό σύστημα πού εἶναι βασισμένο στή δομή τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας (ὅπως γίνεται στήν τυραννία καί στό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος). Διότι, συμπληρώνει, «οὔτε μέτοικοι εἶναι οὔτε ξένοι»⁸. Μᾶς βεβαιώνει ὅμως ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τήν πόλη-κράτος, «κατά τούς ἀρχαίους χρόνους ἐκεῖνοι πού ἀσκοῦσαν θάναυτες ἐργασίες καί οἱ ξένοι, θεωροῦνταν δοῦλοι»⁹. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ κοινωνική μειονεκτικότητα συνδέονταν ἄμεσα μέ τήν πολιτική ὑποτέλεια, ἢ ἀλλοιῶς ὅτι ἡ πολιτική κατάσταση τοῦ ἀτόμου ἀπεικόνιζε τήν ἀντίστοιχη προσωπική καί κοινωνική του κατάσταση.

Ἡ θέση αὐτή τοῦ Ἀριστοτέλη ἐξηγεῖ τή στάση του, ὅπως καί τή στάση τῶν λοιπῶν πολιτικῶν στοχαστῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀπέναντι στό «βαρβαρικοῦ» τύπου πολιτικό σύστημα. Οἱ ὑπήκοοι τοῦ «βαρβαρικοῦ» κράτους, γράφει, «ἀνέχονται τήν ἀπόλυτη ἐξουσία, χωρίς καθόλου νά ἐνοχλοῦνται», ...«ἐπειδή ἀκριθῶς οἱ θάρβαροι εἶναι κατά τά ἤθη δουλικώτεροι ἀπό τούς Ἑλληνας»¹⁰. Ὁ Εὐριπίδης, ἔχοντας συνειδητοποιήσει τή θεμελιακή αὐτή διαφορά ἀνάμεσα στόν πολίτη τῆς πόλης-κράτους καί στόν ὑπήκοο τοῦ «βαρβαρικοῦ» κράτους, γράφει πῶς «ὄλοι οἱ θάρβαροι εἶναι δοῦλοι ἐκτός ἀπό ἕναν»¹¹, ἐνῶ ὁ Ἰσοκράτης ἐπισημαίνει στό βασιλέα Φίλιππο τή σύνεση τοῦ ἰδρυτῆ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας νά ἀφήσει ἡσυχες τίς ἐλληνικές πόλεις «γιατί γνώριζε καλά ὅτι οἱ Ἑλληνας δέν ἦσαν συνηθισμένοι νά ἀνέχονται τή μοναρχία, ἐνῶ οἱ βαρβαρικοί λαοί δέν μποροῦσαν νά ζήσουν χωρίς νά διοικοῦνται ἀπό μία μοναρχική δυναστεία»¹².

Ὡστόσο ἡ διαπίστωση αὐτή δέν σημαίνει πῶς ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι

7. *Πολιτικά*, 1277b, 36 ἐπ.: 1278a, 40 ἐπ.

8. *Ἔπιτομή*, 1277b, 42-43.

9. *Ἔπιτομή*, 1278a, 6-9. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀναφορά στούς «θάναυτους» καί στούς ξένους γίνεται σέ σχέση μέ τήν κοινωνική ἐκτίμηση τῆς ἐργασίας πού ἀσκοῦν καί τό καθεστῶς πού διέπει τή θέση τους στόν κοινωνικό σχηματισμό, ὅπου ἀναπτύσσουν τίς δραστηριότητές τους. Εἰδικότερα γιά τίς θάναυτες ἐργασίες διευκρινίζομε ὅτι ἀφοροῦν κυρίως τεχνικά ἢ μεταποιητικά ἐπαγγέλματα, ὅπως τοῦ κατασκευαστῆ ἀγγείων, ὅπλων, κ.λ. πού πρὶν ἀπό τούς κλασικούς χρόνους ἀσκοῦνταν κατ' οἶκον, δηλαδή μέ σχέση ἐξαρτημένης ἐργασίας. (Βλ. Mossé Cl. *La tyrannie dans la Grèce antique*, Paris, PUF, 1969). Γι' αὐτό καί πραγματικά ἐλεύθερος ἐξακολούθησε νά θεωρεῖται, ἰδίως ἀπό τούς ἀριστοκράτες διανοοῦμενους, ἀκόμα καί τόν 4ο αἰῶνα, ὁ κάτοχος ἐλεύθερης γῆς.

10. *Πολιτικά*, 1285a, 24-25.

11. *Ἐλένη*, 275.

12. *Φίλιππος*, 107-108.

έτοιμος νά υποστηρίξει τήν έξαφάνιση τῆς πολιτικῆς σάν διαλεκτική διαδικασία ἀντιπαράθεσης τῶν ἀλληλοσυγκρουόμενων ἀπόψεων καί συμφερόντων καί σάν «ἀγαθό» στά «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτη¹³. Ἀναγνωρίζει ἀπλῶς ὅτι ἡ πολιτική, στό μέτρο πού ἡ ἐξουσία διαφεύγει ἀπό τό λαό, συγκεντρώνεται σέ ὑψηλότερα κλιμάκια καί μεταβάλλεται σέ ὑπόθεση σχεδόν ἀποκλειστική τῶν κατόχων τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας τοῦ μονάρχη, τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος καί τῶν ἐξουσιοδοτημένων ἀπό αὐτόν πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ἡγητόρων. Αὐτή νομίζουμε εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ἀποσπάσματος τῶν *Πολιτικῶν* πού υποστηρίζει ὅτι ὁ κοινωνικός σχηματισμός τοῦ Ἔθνους μπορεῖ νά εἶναι αὐτάρκης ὑπό τό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος, ἀλλά ὄχι *πολιτικά*, ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πόλης¹⁴. Γιατί δέν εἶναι ἀντικειμενικά δυνατό τό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος νά ἀποκτήσει κοινωνικό καί πολιτικό σύστημα πού νά ἐπιτρέπει τήν καλλιέργεια τῆς ιδέας τοῦ πολιτικοῦ ἀγαθοῦ καί νά ἐξασφαλίζει τήν αὐτοκυβέρνηση. Ἐκτοτε πηγῆ κάθε ἐξουσιαστικῆς νομιμότητας γίνεται ἀποκλειστικά ὁ μονάρχης.

II. Γιατί ὅμως σ' ἓνα «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος, δέν εἶναι δυνατή, ὑπό τίς συνθήκες τῆς ἐποχῆς, ἡ ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς θέλησης τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας γιά αὐτοκυβέρνηση ἢ ἔστω γιά ἔλεγχο τῶν βασικῶν ἐπιλογῶν τῆς ἐξουσίας, κάτω ἀπό ἓνα ἀντιπροσωπευτικό σύστημα, ὅπως συμβαίνει στίς πόλεις-κράτη; Ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα εἶναι δύσκολη, γιατί ὁ Ἄριστοτέλης δέν ἔδωσε ἄμεσες καί ὀλοκληρωμένες ἀπόψεις γιά τούς παραγωγικούς λόγους τῆς ἔντονης διαφοροποίησης καί τῆς στατικότητας τοῦ «βαρβαρικοῦ» πολιτικοῦ συστήματος. Μποροῦμε ὥστόσο, ἀκολουθώντας τό σχῆμα τῆς διαλεκτικῆς ἀντίθεσης, ἀνάμεσα στήν αὐτόνομη ἐξουσία καί στήν πολιτική αὐτονομία τῶν πολιτῶν, ὅπως διαμορφώθηκε ἱστορικά στίς πόλεις-κράτη, νά ἀποκαταστήσουμε μιὰ κάποια συστηματική ἐνότητα τῶν σχετικῶν ἀριστοτελικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ πρώτη ἐκδήλωση τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς ἀναφέρεται στή θεμελιακή γιά τόν Ἄριστοτέλη διαφορά ἀνάμεσα στήν αὐτοκυβερνώμενη κοινωνική τάξη ἢ κοινωνία τῆς πόλης καί τήν τυραννοκρατούμενη πόλη, πού, ὅπως προσπαθήσαμε νά δείξουμε σέ ἄλλη εὐκαιρία, ἀποτελεῖ ἐπίσης τή δικλείδα γιά μιὰ σωστή ἀντιμετώπιση τοῦ πολιτικοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου στό σύνολό του. Τό αὐτόνομο πολιτικό σύστημα τῆς τυραννίας, θεωρεῖται ἀπό τόν Ἄριστοτέλη ὡς τό ἀντίστοιχο τοῦ «βαρβαρικοῦ» πολιτικοῦ συστήματος, στά πλαίσια τῆς πόλης¹⁴, πού παράλληλα προοιωνίζει καί τήν ἐξέλιξη, πού ἐμφανῶς πιά

13. Βλ. G. Contogiorgis, *ὄπ. παρ.*, σελ. 18, 27, 58 ἐπ., 124 ἐπ., 156, ἐπ. 259 ἐπ.

14. Βλ. *Πολιτικά*, 1326b.

διαμορφώνεται στην εποχή του, με τις πρωτοβουλίες του Φιλίππου και του Ἀλεξάνδρου.

Ἄλλά ἡ τυραννία δέν εἶναι τό μόνο πολιτικό σύστημα μέ αὐτόνομη ἐξουσία, πού διαπιστώνει στήν πόλη-κράτος. Στίς ἀναφορές πού κάνει γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ τῆς πόλης, ἀντιπαραθέτει συχνά στήν αὐτοκυβερνώμενη δημοκρατική καί ὀλιγαρχική πόλη τοῦ 5ου καί ἰδίως τοῦ 4ου αἰῶνα, τόν ὑψηλό βαθμό αὐτονομίας πού χαρακτήριζε τήν πολιτική ἐξουσία στίς πόλεις, τόν προηγούμενο μόλις αἰῶνα¹⁵. Μποροῦμε συνεπῶς, νομίζω χωρίς κίνδυνο, νά ἐπικαλεστοῦμε τή συνολική προβληματική, πού ἀπορρέει ἀπό τή μελέτη τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητας, γιά νά συνάγομε ὀρισμένα ἀσφαλῆ συμπεράσματα, φυσικά μέ τήν ἐπιφύλαξη - πού εἶναι ὀλοφάνερη στά *Πολιτικά* - ὅτι ἡ φύση τῆς αὐτονομίας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στήν πόλη-κράτος καί στό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος εἶναι ποιοτικά καί ποσοτικά πολύ διαφορετική.

Τέλος, ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τή φύση καί τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ «βαρβαρικοῦ» κράτους, σέ σχέση μέ τήν πόλη-κράτος, ἐντάσσεται στήν κρατοῦσα στόν ἐλληνικό πολιτισμικό χῶρο προβληματική, πού δέχεται ὅτι ἡ κοινωνική καί ἡ πολιτική αὐτάρκεια τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο στά πλαίσια μιᾶς ὀρισμένης κοινωνικῆς συγκρότησης, μέ ἐλεγχόμενη πληθυσμιακή πυκνότητα. Ἐξω ἀπ' αὐτήν, τόσο ἡ ὀρίζοντα (σχέση ἀνάμεσα στά μέλη ἢ τίς κοινωνικές τάξεις, τῆς κοινωνίας) ὅσο καί ἡ κάθετη (σχέση τῶν μελῶν ἢ τάξεων μέ τήν ἐξουσία) ἐπικοινωνία, ἀναπτύσσεται σέ ἐξαιρετικά χαμηλά ἐπίπεδα¹⁶.

Ποιοί παράγοντες ὅμως ἐπιδροῦν στή διαμόρφωση τοῦ ἐπικοινωνιακοῦ αὐτοῦ συστήματος; Στά *Πολιτικά* (καί στήν *Ἀθηναίων Πολιτεία*) εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἐντύπωση ὅτι γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐπικοινωνιακοῦ καί συνεπῶς

15. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἡ τελική «ἐξαφάνιση» τῶν ὑπολειμμάτων τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας ἐγινε μέ τή διάσπαση τῆς ἐνότητας τῆς ἐξουσίας τοῦ στρατηγοῦ - ρήτορα καί μέ τήν ὑπερίσχυση τοῦ τελευταίου στήν Ἐκκλησία τοῦ δήμου (*Πολιτικά*, 1299a, 7-13, 25-31· 1305a, 10, Πλούταρχου, *Φωκίων*, 16, Πλάτων, *Πολιτεία*, 564D, Δημοσθένης, *Γ' Ὀλυμπιακός*, 30-31, *Κατ' Ἀριστοκράτους*, 206-209, *Περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ*, 75, Διόδωρος XIII, 31, 2). Στά *Πολιτικά* του ὁ Ἀριστοτέλης γράφει ὅτι τούς παλαιότερους χρόνους, τόσο στά «λαϊκά», ὅσο καί στά ὀλιγαρχικά καθεστῶτα, ἡ κυρίαρχη ἐξουσία ἀνῆκε στούς ἄρχοντες. (βλ. 1310b, 22 ἐπ., 1274a, 15-17, 1318b, 29-30, 1319a, 28-32, 1307a, 32). Στήν *Ἀθηναίων Πολιτεία* (XIII, 2) ἀναφέρει: «Εἶναι φανερόν ὅτι μεγίστην εἶχε δύναμιν ὁ ἄρχων διότι διαρκῶς ἠγείρετο ἡ στάσις διά τόν ἔλεγχον τῆς ἀρχῆς αὐτῆς». Ἄλλά πέρα ἀπό ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐπιθεβαίωση τῆς ἀριστοτελικῆς ἄποψης γιά τή μετάβαση ἀπό τήν αὐτόνομη ἐξουσία στήν πολιτική αὐτονομία τῶν μελῶν, ἀρκεῖ ἡ παραπομπή στήν περιγραφή τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος στήν *Ἀθηναίων Πολιτεία*.

16. βλ. *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1133b, 20-21· 1133a, 2-3.

του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος, βασικό ρόλο παίζει ο βαθμός ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού αλλά και στον ευρύτερο πολιτισμικό χώρο¹⁷. Έτσι μία αγροτική κοινωνία, με αραιή πληθυσμιακή πυκνότητα, απολαμβάνει ένα βαθμό ανάπτυξης του επικοινωνιακού συστήματος πολύ χαμηλότερο από ότι μία πόλη, όπου δεσπόζει η εμπορευματική και «βιοτεχνική» οίκονομία. Γιατί ο τελευταίος τρόπος παραγωγής δημιουργεί μεγάλη πληθυσμιακή συγκέντρωση σε χώρους συμπαγείς και έδαφικά περιορισμένους, όπως τό «ἄστυ», γεγονός πολύ ευνοϊκό για τήν ανάπτυξη τῆς ὀρίζοντίας καί κάθετης επικοινωνίας τῶν κατοίκων του.

Ἐπιχειρῶντας κάποια στιγμή μία συγκριτική ἀντιπαράθεση τῆς πόλης-κράτους μέ τή «σωστή» κοινωνική πυκνότητα, μέ τούς κοινωνικούς σχηματισμούς πού ὑπολείπονται ἢ ὑπερβαίνουν τό «μέτρο»¹⁸ πού ἐπιτρέπουν οἱ επικοινωνιακές δυνατότητες, ὁ Ἀριστοτέλης γράφει: «Καί γιά τίς πολιτικές κοινωνίες ὑπάρχει «μεγέθους μέτρον», ὅπως καί γιά ὅλα τά ἄλλα, τά ζῶα, τά φυτά, τά ὄργανα, γιατί καθένα ἀπό αὐτά δέν μπορεῖ νά διατηρεῖ τά χαρακτηριστικά του, οὔτε ὅταν εἶναι πολύ μικρό οὔτε ὅταν εἶναι πολύ μεγάλο, ἀλλά εἴτε θά ὑπολείπεται ἀπό τή φύση του, εἴτε θά εἶναι ἐλαττωματικό, λ.χ. ἕνα πλοῖο σπιθαμιαῖο ἢ μεγέθους δύο σταδίων δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πλοῖο»... «τό ἴδιο καί γιά τήν πολιτική κοινωνία: ὅταν ἀπαρτίζεται ἀπό πολύ λίγους δέν θά εἶναι αὐτάρκης, ἐνῶ ἡ αὐτάρκεια ἀποτελεῖ τήν παραγωγική αἰτία γιά τό σχηματισμό τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· καί ἀντίθετα, ὅταν ἀπαρτίζεται ἀπό ὑπερβολικά πολλούς¹⁹ εἶναι βέβαια αὐτάρκης, ἀλλά σάν ἔθνος κι ὄχι σάν πόλη· γιατί δέν εἶναι δυνατή σ' αὐτό ἡ ὑπαρξη πολιτείας»: δηλαδή ἡ ὑπαρξη κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ συστήματος πού νά ἐπιτρέπει τήν καλλιέργεια τῆς ἰδέας τοῦ πολιτικοῦ ἀγαθοῦ καί νά ἐξασφα-

17. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τή θεμελιώδη διάκριση μικρῆς καί μεγάλης πληθυσμιακά πόλης, πού ἀπορρέει ἀπό τήν ανάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Γιά τή σημασία τῆς διάκρισης αὐτῆς γιά τή διαμόρφωση τοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ σχηματισμοῦ βλ. G. Contogiorgis, *ὄπ. παρ.*, σ. 142 ἐπ.

18. Τό πρόβλημα τῆς πληθυσμιακῆς πυκνότητας ἀπασχόλησε σημαντικά τήν ἀρχαιοελληνική σκέψη καί πράξη, χωρίς ὅμως νά καταλήξει σέ ὁμόγνωμα συμπεράσματα. Ὅπως θά δοῦμε, τό μέγεθος τῆς πόλης εἶναι στενά συνδεδεμένο μέ τήν ποιότητα τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς, πού ἐπιδιώκουν τά μέλη τῆς, τίς διαθέσιμες ὑλικοκοινωνικές καί πολιτικές προσόδους καί τέλος μέ τό πρόβλημα τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων ἀνάμεσα στίς διάφορες κοινωνικές καί πολιτικές τάξεις πού τή συγκροτοῦν (βλ. G. Contogiorgis, *ὄπ. παρ.*, σ. 55 ἐπ., 86 ἐπ.)

19. Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τήν πολυάριθμη πόλη ἀπό τή μεγάλη πόλη (βλ. *Πολιτ.* 1326a). Μεγάλη πόλη εἶναι ἐκείνη πού συντίθεται ἀπό πολλούς πολίτες.

λίζει τήν αὐτοκυβέρνηση καί τό «κοινό συμφέρον». «Διότι, συμπληρώνει, ποιός θά μπορούσε νά εἶναι στρατηγός ἑνός ὑπερβολικά πολυάριθμου στρατοῦ, ἢ ποιός θά γίνονταν κήρυκας ἂν δέν εἶχε στεντόρεια φωνή; Γιά τό λόγο αὐτό, προϋπόθεση ὑπαρξης τῆς ὀρθῆς πόλης εἶναι νά ἔχει τόσον πληθυσμό ὅσος ἀπαιτεῖται γιά νά φτάσει στήν εὐδαιμονία ὡς πολιτική (αὐτοκυβερνώμενη) κοινωνία... Εἶναι συνεπῶς εὐκόλο νά ἀντιληφθοῦμε ἀπό τά πράγματα ποιό εἶναι τό (πληθυσμιακό) ὄριο, ἀπό ὅπου ἀρχίζει ἡ ὑπερβολή: οἱ πολιτικές δραστηριότητες διενεργοῦνται ἄλλες ἀπό τούς «ἄρχοντες» ἄλλες ἀπό τούς «ἀρχόμενους» καί ὁ «ἄρχοντας» ἔχει σάν ἔργο νά διατάσσει (ὡς ἐκτελεστικός ὑπάλληλος) καί νά δικάζει. Ἐλλά γιά νά εἶναι δίκαιη ἡ κρίση καί νά γίνεται κατ' ἀξίαν ἡ ἀπονομή τῶν πολιτικῶν ἀξιομάτων, πρέπει οἱ πολῖτες νά ἀλληλογνωρίζονται, ὥστε νά ξέρει ὁ καθένας τό ποιόν τοῦ ἄλλου»²⁰.

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις μαρτυροῦν ἐπίσης ὅτι μόνη ἡ ἐκτίμηση τοῦ ἐπίπεδου ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δέν ἀρκεῖ γιά νά ἐξηγηθεῖ συνολικά τό πρόβλημα τῆς αὐτονομίας τῆς ἐξουσίας στό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος. Ὁ Ἀριστοτέλης συμπληρώνει ὅτι «τό καλόν ἐν πλήθει καί μεγέθει εἶωθε γίνεσθαι»^{20α}, ἐννοῶντας προφανῶς ὅτι ὅπως τό ὑπέρ τό δέον πολυάνθρωπο κράτος ἔτσι καί ἡ ἐδαφικά ἐκτεταμένη κοινωνία, ἀσκεῖ ἀνασταλτική ἐπίδραση στήν ἐξέλιξη τοῦ πολιτικοῦ συστήματος.

Πράγματι, τό οἰκονομικό στοιχεῖο διαφορετικά ἐπενεργεῖ στό ἐπικοινωνιακό καί συνεπῶς στό κοινωνικό καί πολιτικό σύστημα, ὅταν τοῦτο καλύπτει μιά μεγάλη ἐδαφική ἔκταση (ἢ μιά πολυάνθρωπη κοινωνία), φυσικά ὑπό τίς ὑπάρχουσες στήν ἀρχαιότητα δυνατότητες τῆς τεχνικῆς, καί διαφορετικά ὅταν ἡ ἐδαφική ἔκταση καί ἡ κοινωνική πυκνότητα τοῦ κράτους εἶναι περιορισμένες. Ἐτσι ἡ Ἀθήνα τοῦ 5ου καί ἰδίως τοῦ 4ου αἰῶνα κατάφερε νά ἀχθεῖ σέ ἕνα ἐπίπεδο οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀνάπτυξης ἐξαιρετικά ὑψηλό σέ σχέση μέ τήν πολιτικά λειτουργική ἐδαφική της ἔκταση, ὥστε, παρά τίς πρωτόγονες τεχνικές δυνατότητες τῆς ἐποχῆς, νά ἐπιτύχει ἕνα ἐπικοινωνιακό σύστημα ἐξαιρετικά πρόσφορο γιά τήν καλλιέργεια τῶν ἀναγκαίων κοινωνικοπολιτικῶν καί πολιτισμικῶν συσχετισμῶν καί συνεπῶς γιά τήν ὑλοποίηση τῆς ἰδέας τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ὑπό εὐρεία ἔννοια, δηλαδή τῆς αὐτοκυβέρνησης.

Ἐντούτοις, οἱ ἴδιες αὐτές οἰκονομικές καί τεχνικές συνθῆκες, εἰδομένες κάτω ἀπό τό πρῖσμα τοῦ «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτους, προσφέρουν ἕνα ἐπικοινωνιακό σύστημα ἐξαιρετικά χαμηλό. Γιατί ἡ κοινωνία τῆς πόλης

20. Πολιτικά, 1326a.

20α. Πολιτικά, 1326b.

καί τῆς ὅσοδῆποτε ἀναπτυγμένης, ὑπάγεται πλέον σέ ἓνα εὐρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, πού δεσπόζει ἡ παραδοσιακή ἀγροτική οἰκονομία καί ὑποβάλλεται ἀπόλυτα στούς καταναγκασμούς τῆς πρωτόγονης τεχνικῆς τῆς ἐπικοινωνίας. *Ὡστε εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς, τῆς ταξικῆς ἀλληλεγγύης καί σύγκρουσης, στό ἐπίπεδο τῆς Ἐπικράτειας, ὅπως εἶναι ἀνύπαρκτες καί οἱ δυνατότητες προσέγγισης κατά ὁποιοδῆποτε τρόπο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.*

Στό Γ' Βιβλίο τῶν *Πολιτικῶν*, ὁ Ἄριστοτέλης, μελετῶντας τή φύση τοῦ κράτους, διερωτᾶται πότε πρέπει οἱ ἄνθρωποι πού κατοικοῦν ἓνα συγκεκριμένο ἔδαφος νά θεωρεῖται ὅτι σχηματίζουν πράγματι μιὰ πολιτική κοινωνία. Καί ἀπαντᾷ: «Ὅχι θέβαια ἀπό τά τεῖχη πού τούς περικλείουν. Διότι θά ἦταν ἔτσι δυνατό νά περικλεισθεῖ μέ ἓνα τεῖχος ὀλόκληρη ἡ Πελοπόννησος. Τό ἴδιο ἴσως συμβαίνει καί μέ τή Βαβυλῶνα καί μ' ὁποιαδήποτε ἄλλη «πόλη», πού ἡ περίμετρος της ἀρμόζει μᾶλλον σέ ἓνα Ἔθνος παρά σέ μιὰ πόλη. Λένε γιά τή Βαβυλῶνα ὅτι ὅταν κυριεύθηκε (ἀπό τόν Κῦρο) οἱ κάτοικοι ἑνός τμήματός της ἀντιλήφθηκαν τοῦτο μόνον ὕστερα ἀπό τρεῖς μέρες»²¹.

Γιά νά ἐπιτευθεῖ συνεπῶς στό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος ἓνα ἐπικοινωνιακό σύστημα ἀνάλογο μέ ἐκεῖνο τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας, γιά νά γίνει, μ' ἄλλα λόγια δυνατή ἡ ἐξέλιξη ἢ ἡ μεταβολή τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας ἢ ἔστω τῆς συμμετοχῆς εὐρύτερων κοινωνικῶν στρωμάτων στόν ἔλεγχο τῆς ἐξουσίας, χρειάζεται ἓνα ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆς τεχνικῆς τῶν ἐπικοινωνιῶν ἐξαιρετικά ὑψηλό, ὥστε νά ἐξουδετερώσει τίς πιέσεις πού ἀσκεῖ ὁ πληθυσμιακός καί κυρίως ὁ ἐδαφικός παράγων.

Σέ τοῦτο διαφέρει τό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος ἀπό τό μοναρχικό πολίτευμα τῆς τυραννίας στήν πόλη-κράτος. Καί τά δύο πολιτικά συστήματα στηρίζονται, σύμφωνα μέ τόν Ἄριστοτέλη, στήν ἴδια ἀρχή τῆς αὐτονομίας, τοῦ διαχωρισμοῦ δηλαδή τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν κοινωνικό σχηματισμό πάνω στόν ὁποῖο ἀσκεῖται²². Ὡστόσο, ὅπως εἶδαμε, τό οἰκονομικό καί κοινωνικό πλαίσιο τοῦ 5ου καί ἰδίως τοῦ 4ου αἰῶνα, ὑπό τά δοσμένα ἐδαφικά καί πληθυσμιακά μεγέθη τῆς πόλης-κράτους, κάνει δυνατή τήν τοποθέτηση τοῦ προβλήματος τῆς ἐξουσίας πάνω σέ διαφορετικές θέσεις. Μέ συνέπεια, ἡ αὐτονομία τῆς ἐξουσίας, ἀπό αὐτονόμητη πού θεωρεῖται στό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος νά ἀπορρίπτεται ἀναφανδόν ἀπό ὅλες σχεδόν τίς κοινωνικές τάξεις στήν πόλη-κράτος.

21. *Πολιτικά*, 1276a, 29-34.

22. G. Contogiorgis, *ὄπ. παρ.*, σ. 59 ἐπ.

III. Μεταφέροντας ὁ Ἀριστοτέλης τή συζήτηση αὐτή στό ἐπίπεδο τῆς νομιμότητας, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ «βαρβαρική» μοναρχία, σ' ἀντίθεση μέ τήν κλασική τυραννία, εἶναι οὐσιαστικά καί τυπικά νόμιμη σάν πολιτικό σύστημα, «διότι στηρίζεται στούς νόμους (δηλαδή στούς νόμους πού συνθέτουν παραδοσιακά τήν ἰδέα τῆς νομιμότητας) καί διατηρεῖται μέ τή συγκατάθεση τῶν ὑπηκόων»²³. Βέβαια ἡ συγκατάθεση αὐτή τεκμαίρεται, ἀφοῦ ἡ ἐπικοινωνία τοῦ λαοῦ μέ τούς φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί ἰδίως μέ τό μονάρχη γίνεται γιά ἀντικειμενικούς λόγους σέ ἐπίπεδο ἐξωπραγματικό. Μ' ἄλλα λόγια ἡ νομιμότητα τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας καί κατά προέκταση ἡ πολιτική αὐτάρκεια στό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος, ἀπορρέει ὄχι ἀπό τήν ἱκανοποίηση ὀλοένα περισσότερων αἰτημάτων τῶν μελῶν τῆς Ἐπικρατείας, ἀλλά ἀπό τίς ἰσχυρές πιέσεις πού ἀσκεῖ τό ἐπικοινωνιακό σύστημα πάνω στίς φυσικές δυνατότητες τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου γιά πολιτικές ἐπιλογές.

Ὡστόσο ὁ χαρακτηρισμός ἀπό τόν Ἀριστοτέλη τοῦ «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτους ὡς νομίμου, δέν ὀδηγεῖ ἀναγκαστικά στό συμπέρασμα ὅτι εἶναι καί ἀπαλλαγμένο ἀπό ἐσωτερικές ταραχές, ἀνάλογες μέ αὐτές πού συγκλονίζουν τήν τυραννία.

Ἡ διαφορά μέ τήν τυραννία εἶναι ὅτι σ' αὐτήν ἡ ἀμφισβήτηση ἔχει ἀφετηρία ἢ βρίσκει ἀπήχηση στά εὐρύτερα κοινωνικά στρώματα πού στεροῦνται ἀπό τήν ἀτομικοκοινωνική ἢ τήν πολιτική τους αὐτονομία. Γι' αὐτό καί κάθε προσβολή στό πρόσωπο τοῦ τυράννου ἀπηχεῖται στό ἴδιο τό πολιτικό σύστημα πού ἐνσαρκώνει. Ἐνῶ στό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος, ἡ ἀμφισβήτηση ἀποκτᾶ μιᾶ εὐρύτερη σημασία μόνον ὅταν ἀναπτύσσεται στό ἄμεσο μοναρχικό περιβάλλον, ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στούς κατόχους τῆς ὀπλικῆς δύναμης ἀξιωματούχους. Γι' αὐτό καί δέν ἀπειλεῖ μέ κανένα τρόπο τό πολιτικό σύστημα.

Τά παραπάνω ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι στή σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ συρρίκνωση τῆς πολιτικῆς καί συνεπῶς ἡ συγκέντρωση τῆς ἐξουσίας σέ ἓνα ἐξαιρετικά στενό κύκλο προσώπων δέν ὀδηγεῖ χωρίς ἄλλο στή διεύρυνση τῶν ἀποεμπλοκικῶν μηχανισμῶν πού λειτουργοῦν γιά τήν ἀπορρόφηση τῶν κρίσεων. Στήν πραγματικότητα ἡ «ἰδιωτικοποίηση» τῆς πολιτικῆς, ἢ ἄλλοιῶς ἡ ἀναγκαστική παραίτηση τοῦ λαοῦ ἀπό τήν ἰδέα τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας, αὐξάνει τίς πιέσεις πού ἀσκοῦνται γιά τόν ἔλεγχο τῆς ἐξουσίας. Ὁ ἓνας λόγος εἶναι ἡ ἐξαιρετική σημασία πού ἀποκτᾶ ἡ αὐτόνομη ἐξουσία, ἐξαιτίας τῆς δύναμης καί τῆς ἐπιρροῆς μέ τίς ὁποῖες προικοδοτεῖ τούς φορεῖς της. Ὁ ἄλλος εἶναι ὅτι στήν αὐτόνομη

23. Πολιτικά, 1285a, 17 ἐπ.

ἐξουσία λείπει ὁ «ἀποφασιστικός παράγοντας» πού θά παρέμβει γιά νά ἐξουδετερώσει τίς ἀντίρροπες δυνάμεις πού ἐνεργοῦν γιά τήν πολιτική φήμη καί τόν ἔλεγχο τῆς ἐξουσίας. Μ' ἀφορμή τήν ὀλιγαρχία, ὁ Ἀριστοτέλης σημειώνει ὅτι τελικά ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά προστατευθεῖ τό πολίτευμα ἀπό τίς ἡγεμονιστικές διαθέσεις τῶν ἀρχόντων καί τῆς κυρίαρχης κοινωνικῆς τάξης εἶναι νά ἐφαρμοστεῖ ἡ δημοκρατική ἀρχή τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας τῶν μελῶν τῆς Πολιτείας καί ἀντίστοιχα νά ἀποδυναμωθοῦν οἱ μηχανισμοί τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας²⁴.

Ἡ νέα κατάσταση πού δημιουργεῖται στά «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτη, μέ τή συρρίκνωση τῆς πολιτικῆς σέ μόνους τούς φορεῖς τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας ἀντικατοπτρίζεται στήν ἀριστοτελική ὁρολογία κατά τρόπο ἀποκαλυπτικό. Οἱ λέξεις πού χρησιμοποιοῦνται γιά νά χαρακτηρίσουν τίς «ἐκνομες» ἐνέργειες ἐναντίον τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας, μαρτυροῦν ὅτι πρόκειται ἀναμφίβολα γιά τίς λεγόμενες «ἐπαναστάσεις τοῦ παλατιοῦ», μ' ἄλλα λόγια γιά συνωμοσίες τῶν ἀξιωματούχων τοῦ ἄμεσου μοναρχικοῦ περιβάλλοντος²⁵. Πουθενά δέν γίνεται λόγος γιά ἐπαναστατικές πράξεις τοῦ λαοῦ, μέ *εὐρύτερη πολιτική σημασία*, πού στρέφονται δηλαδή κατά τοῦ μοναρχικοῦ συστήματος, τῆς ἐξουσίας ἢ τῆς κυρίαρχης κοινωνικῆς τάξης²⁶.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει σειρά τέτοιων συνωμοσιῶν στά «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτη, πού ἔρχονται ἀπλῶς νά συμπληρώσουν ἐκεῖνες πού συμβαίνουν στήν τυραννία. Εἶναι χαρακτηριστικά τά ἐλατήρια πού ὀδηγοῦν τούς συνομῶτες ἐναντίον τοῦ μονάρχη. Ἀφοροῦν εἴτε προληπτικές ἐνέργειες πού ἀποβλέπουν νά προλάβουν κάποια δυσμενῆ γι' αὐτούς ἀπόφαση τοῦ μονάρχη, ὅπως λ.χ. ἡ περίπτωση τοῦ Ἀρταπάνη πού ἐφόνευσε τόν Ξέρξη, ἀπό φόβο μήπως κατηγορηθεῖ ἀπό αὐτόν, γιά τό θάνατο τοῦ Δαρείου²⁷, τοῦ Μιθριδάτη, πού στράφηκε κατά τοῦ Ἀριοβαρζάνη²⁸, κ.ἄ. εἴτε ὀργανωμένες ἀπόπειρες κατάληψης τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας ἀπό ἐπιμέρους φορεῖς της, πού ἐπιχειροῦν νά διοχετεύσουν τίς φιλοδοξίες τους

24. *Πολιτικά*, 1308a.

25. Βλ. *Πολιτικά*, 1312b, 9-18· 1313a, 1. Ἐπίσης τή μελέτη μας, *ὄπ.παρ.*, σ. 27 ἐπ., ὅπου ἀποδείχεται στατιστικά ὅτι ἡ στασιωτική ὁρολογία ἢ σχετική μέ τίς μοναρχίες ἐντοπίζεται ἀποκλειστικά στίς «ἐπαναστάσεις τοῦ παλατιοῦ».

26. Ὅχι πῶς ἡ πολιτική παραίτηση τοῦ λαοῦ ἐπενεργεῖ εὐεργετικά γιά τήν κοινωνικοοικονομική του κατάσταση. Ὁ Ἀριστοτέλης δέν παραλείπει νά ἐπισημαίνει συχνά ὅτι ἡ αὐτονομία τῆς ἐξουσίας προτρέπει τούς φορεῖς της – καθῶς καί τήν κυρίαρχη κοινωνική τάξη – νά διευρύνουν τήν πολιτική τους σέ θάρος τῆς ἀτομικοκοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς αὐτονομίας τῶν «κατώτερων» κοινωνικῶν στρωμάτων τῆς Ἐπικράτειας.

27. *Πολιτικά*, 1311b, 38-40.

28. 1312a, 17-18.

μέσα από ένα συσχετισμό δυνάμεων εϋνοϊκό καταρχή γι' αὐτούς²⁹. Ὅμως τόσο στήν περίπτωση τοῦ «φόβου» ὅσο καί στήν περίπτωση τῆς «περιφρόνησης» τῆς μοναρχικῆς δυνάμεις, οἱ συνωμοτικές δραστηριότητες εἶναι συνάρτηση τῆς *ἐπικοινωνιακῆς συχνότητας* πού ἐγκαθιδρύεται ἀνάμεσα στούς ἐπιμέρους φορεῖς τῆς ἐξουσίας καί στό μονάρχη³⁰. Ἡ ὁποία μέ τή σειρά της ὑπόκειται σέ διακυμάνσεις, πού ὁ μονάρχης μπορεῖ κάποτε νά ἐλέγξει.

Θεμελιακή προϋπόθεση γιά τήν ἄσκηση τοῦ ἐλέγχου καί συνεπῶς γιά τή διατήρηση τῆς μοναρχικῆς νομιμότητας εἶναι, ἀφενός, ἡ καλλιέργεια ὀρισμένων μύθων γύρω ἀπό τίς ἠγετικές καί ἠθικές ιδιότητες τοῦ μονάρχου³¹ καί, ἀφετέρου, ἡ διατήρηση μιᾶς πλεονεκτικῆς θέσης στό συσχετισμό δυνάμεων³². Γιατί «ὅσοι νομίζουν ὅτι ἔχουν τή δύναμη νά καταλάβουν τήν ἐξουσία, περιφρονοῦν τόν κίνδυνο καί μέ εὐκολία ἀποφασίζουν νά δράσουν, ὅπως οἱ στρατηγοί πού ὑπηρετοῦν τούς μονάρχες»³³. Δέν διατηρεῖ συνεπῶς τό *κύρος* τοῦ ὁ μονάρχου πού ὑπόκειται στήν ἐπιρροή τοῦ περιβάλλοντός του³⁴, ἢ πού ἡ διαβίωσή του μαρτυρεῖ διαφθορά καί κατάχρηση ἢ πού δέν ἐμπνέει στούς ὑπηκόους του τήν πεποίθηση ὅτι κατέχει τέλεια τήν «πολεμική» τέχνη καί τόν ἔλεγχο τῆς συνολικῆς ὀπλικῆς δυνάμεις τοῦ κράτους³⁵. Ὁ ἔλεγχος ὅμως αὐτός στά κράτη πού εἶναι ὀργανωμένα στή βάση τῆς «αὐτόνομης πολιτικῆς ἐξουσίας» εἶναι δυνατός μόνο μέ μιᾶ *πολιτική ἀσφαλείας*, ἱκανή νά ἐξουδετερώσει, ἀφενός τήν πολιτική καί ἠθική θέληση τῶν ἐπιμέρους φορέων τῆς ἐξουσίας καί ἀφετέρου, κάθε συνωμοτική ἀπόπειρα στή γέννησή της. Ἡ πολιτική αὐτή ἀσφαλείας ἀναλύεται βασικά σέ μιᾶ σειρά ἀπό μέτρα καί μεθόδους ἀστυνομικοῦ χαρακτήρα³⁶, ὅπως ἡ ὑποχρέωση τῶν ὑπηκόων «ἀεὶ φανερούς εἶναι καί διατρίβειν περί θύρας», «τό διαβάλλειν ἀλλήλοις καί συγκρούειν φίλους φίλοις»

29. 1312a, 11 ἐπ.

30. 1312a, 7 ἐπ.

31. 1315a, 41 - b, 10 «... δεῖ μή τυραννικόν ἀλλ' οἰκονόμον καί βασιλικόν εἶναι φαίνεσθαι τοῖς ἀρχομένοις καί μή σφετεριστήν ἀλλ' ἐπίτροπον, καί τάς μετριότητος τοῦ βίου διώκειν, μή τάς ὑπερβολάς, ἔτι δέ τούς μέν γνωρίμους καθομιλεῖν, τούς δέ πολλούς δημαγωγεῖν... ἔτι δ' αὐτόν διακεῖσθαι κατά τό ἦθος ἤτοι καλῶς πρός ἀρετήν ἢ ἡμίχρηστον ὄντα, καί μή πονηρόν ἀλλ' ἡμιπόνηρον». Ἐπίσης 1314a, 39-40, «τά μέν ποιεῖν τά δέ δοκεῖν ὑποκρινόμενον τόν βασιλικόν καλῶς».

32. *Πολιτικά*, 1314a, 34-38, 1285a, 24 ἐπ.

33. 1312a, 11-14.

34. 1312a, 1-4, γιά τό θηλυπρεπῆ καί «ἀνανδρο» τρόπο ζωῆς τοῦ Σαρδανάπαλου.

35. *Πολιτικά*, 1312a, 4-14· 1314b, 16 ἐπ.· Πλάτων, *Πολιτεία*, 556 C-E.

36. *Πολιτικά*, 1313a, 42· 1313b, 10-11.

καί κυρίως ἡ ὀργάνωση ἑνός πλήρους δικτύου παρακολούθησης τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τους³⁷. Μέ τόν τρόπο αὐτό, σημειώνει ὁ Ἄριστοτέλης, «μιλάει κανεῖς μέ λιγώτερη παρρησία»³⁸, «οἱ ἐνέργειές του δέν κινδυνεύουν νά περάσουν ἀπαρατήρητες» καί «φρονεῖν ἂν ἐθίζοντε μικρόν ἀεὶ δουλεύοντες»³⁹.

Τά μέτρα ὅμως αὐτά δέν ἀντιφάσκουν στήν ἄποψη πού δέχεται τή νομιμότητα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς μοναρχίας «βαρβαρικοῦ» τύπου, γιατί, ὅπως εἶδαμε ἡ τελευταία ἀναφέρεται στήν ἀνυπαρξία τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα στήν πολιτική διαδικασία καί στή «στατικότητα» τοῦ πολιτικοῦ συστήματος καθαυτοῦ.

Ἄπό τήν ἀνάλυση πού προηγήθηκε, βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης δέχεται πώς τό «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτος, ὑπό τίς δοσμένες ἐπικοινωνιακές συνθήκες τῆς ἐποχῆς, δέν εἶναι ἐξελίξιμο πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς πλήρους ἢ ἔστω σχετικῆς «πολιτικῆς αὐτονομίας» τῶν μελῶν του. Ἡ πολιτική διαδικασία γιά τή λήψη τῆς ἀπόφασης καί τήν ἄσκηση τοῦ καταναγκασμοῦ, ἀποτελεῖ ἀποκλειστική ὑπόθεση ἑνός στενοῦ κύκλου ἐπιμέρους (αὐτόνομων) φορέων τῆς ἐξουσίας καί τοῦ μονάρχη καί ὑλοποιεῖται πάνω σέ μιά κοινωνία πού ἀδυνατεῖ ὄχι μόνο νά καλλιεργήσει τήν ἰδέα τοῦ πολιτικοῦ ἀγαθοῦ καί τῆς αὐτοκυβέρνησης, ἀλλά καί νά θέσει φραγμούς ἢ νά ἐλέγξει τίς ἐπεμβατικές διαθέσεις τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας πάνω στήν ἀτομικοκοινωνική καί οἰκονομική αὐτονομία τῶν μελῶν της.

Ὡστόσο ἡ οὐσιαστική καί τυπική νομιμότητα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος εἶναι δεδομένη· ὄχι ὅμως καί ἡ μοναρχική ἐξουσία πού ὑπόκειται στίς ἀξομειώσεις τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων ἀνάμεσα στόν ἐνσάρκωτῆ τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας καί τούς ἐπιμέρους φορεῖς της.

Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους ὁ Ἄριστοτέλης τάσσεται, νομίζω, κατά τῆς πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου καί ἰδιαίτερα τοῦ Ἀλεξάνδρου, πού τείνει νά ἐπιβάλλει τήν ὀργάνωση τοῦ «βαρβαρικοῦ» τύπου κράτους στίς αὐτοκυβερνώμενες πολιτικές κοινωνίες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Ἄθῆνα, Νοέμβρης 1978.

37. 1313b, 7-8.

38. 1313b, 16-17.

39. 1313b, 6-10· 1314a, 4-17.